

הסכנות והסיכויים משתנים כל הזמן

/// אלכס גרינברג, חוקר איראן במכון ירושלים לביטחון ואסטרטגיה (JISS)

אלכס גרינברג

כל הסימנים מראים כי בהיבט הביטחוני טרם הגענו אל המנוחה ואל הנחלה וגם בשנה הבעל"ט

עומדים בפני מדינת ישראל אתגרים ביטחוניים מורכבים. אלכס גרינברג, חוקר איראן במכון

ירושלים לביטחון ואסטרטגיה מנתח ל"שבתון" שלוש מהזירות; איראן, עזה והגזרה הצפונית

סוריה עם מעורבות טורקיה. המוטו: להכיר בצדקת דרכנו וביכולותינו, לבחון את המציאות

בעיניים מפוכחות, ו...לא לפחד כלל

להבין את הזולת ללא הכרה עצמית. וכשם שאי אפשר לשלוט בשפה זרה על בוריה בלי לשלוט תחילה בשפת האם, כך אי אפשר לנווט במציאות זרה בלי לדעת תחילה מי אנחנו, מה סיפור הדרך שלנו ומהו המצפן המכוון אותנו. מידות טובות ורצון אינם מספיקים ללא ידיעה.

חשבון נפש אינו אמור לתת דרור לרגשות אשמה, אלא לאפשר התבוננות ישרה בחולשות ובחוזקות. כך יש לבדוק גם את עצמנו וגם את האויב: לזהות נקודות תורפה שלנו, אך גם חולשות של היריב. מכאן עולה השאלה כיצד לתרגם את הציווי "חֲזְקוּ וְאַמְצוּ אֶל תִּיכְאוּ וְאֶל תַּעֲרָצוּ מִפְּנֵיהֶם" למנגנון נפשי ואסטרטגי. אין די בציווי כדי להעלים פחד; הוא מצביע על צורך עמוק יותר: תודעת צדקת הדרך, הבנת האלטרנטיבה, והיכולת לראות את חולשות האויב גם כאשר נוכחותו מעוררת יראה. שלוש התכונות הן חיוניות לניצחון. לבסוף חשוב להימנע מפניקה ומבהלה

התשובה היא- גילוי העצמי וחזרה אל השורש ואל העצמיות, כלומר הכרת עצמנו וידיעת עצמנו. כשם שאי אפשר לאהוב את רעך בלי לאהוב את עצמך, כך אי אפשר

”

**דרך פעולה אינה נגזרת
מנוסחה קבועה אלא מן המצב
הנתון: לפעמים נכון להעדיף
משא ומתן, ולפעמים דווקא
מלחמה; לפעמים איפוק הוא
כוח, ולפעמים איפוק הוא
אשליה מסוכנת**

אוירת הימים הנוראים וקול השופר מעוררים בנו קריאה לחשבון נפש על השנה שחלפה. ראש השנה הוא חג בעל משמעות אוניברסלית, שכן בו נאמר: "וְעַל הַמִּדִּינֹת בּוֹ יֵאָמֵר: אִי זֶה לְחָרֵב, אִי זֶה לְשָׁלוֹם, אִי זֶה לְרָעָב, אִי זֶה לְשָׁבַע". לכן, דווקא ימים אלה מזמינים חשבון נפש לאומי ובינלאומי: לא רק חרטה על העבר, אלא בירור מפוכח של המציאות, הסכנות והאחריות המוטלת על מי שרואה את החרב מתקרבת.

מתוך חשבון הנפש הזה מבקש המאמר להציע דרך יהודית להתבוננות גיאופוליטית: לא נוסחה טכנית ולא מתכון לפעולה, אלא עקרונות של הכרה עצמית, קור רוח, הבחנה בין חלום למציאות, הבנת עוצמה ויחסי כוחות, והכרה במרחב אי-הוודאות. לאחר בירור העקרונות האלה אפשר לעבור אל הזירות הקונקרטיות - איראן, עזה, סוריה וטורקיה, ולבדוק מה הושג, מה טרם הושג, ואילו סכנות חדשות נוצרו.

"וְהִצֵּפָה כִּי־יֵרָאָה
 אֶת־הַחֶרֶב בָּאָה
 וְלֹא־תִקַּע בְּשׁוֹפָר
 וְהָעָם לֹא־נִצְהָר
 וְתִבּוֹא חֶרֶב וְתִקַּח
 יָהֵם נֶפֶשׁ... וְדָחוּ
 מִי־הִצֵּפָה אֶדְרָשׁ"
 (יחזקאל ט"ז)

אמצעי לחימה שאותו בלבנון צילם דובר צה"ל

כאשר רואים את האויב באופק. לכל יריב יש נקודות תורפה, ותפקיד המודיעין הוא לגלות אותן. מלאכה זו של התבוננות וחישוב אינה יכולה להיעשות מתוך פחד; במצב כזה מתעוררת הנטייה להגזים בסכנות ולהאדיר את יכולות האויב. זה בדיקת חסא המרגלים: במקום להביא תיאור עובדתי "יבש" של מה שראו, הם הוסיפו לעובדות פרשנות טעונית רגשות וניפחו את הסכנה מעבר לכל פרופורציה. "הפתרונים לא-לוהים" - וראוי לזכור שמשמעות המילה "פתרון" בתורה היא פרשנות חלום. "יתכן שפשט המקרא מלמד דבר חשוב: בחיים אין פתרונות במובן הטכנולוגי של המילה, כאילו אפשר לסלק תקלה ולהחזיר מערכת לפעולה חלקה. במדיניות ובאסטרטגיה אין מציאות נקייה מבעיות. כל בחירה פותרת קושי אחד, אך עלולה ליצור אחר; לכן השאלה איננה מהו הפתרון המושלם, אלא איזו בחירה סיכוייה וסיכוייה מובנים טוב יותר.

לכן יש לדעת שביצוע תוכנית מסוימת כרוך בסיכונים, בעוד אי-ביצועה יגרור סיכונים אחרים. באסטרטגיה ובגיאופוליטיקה קשה לקבוע באופן מוחלט "מה נכון ומה לא נכון", מפני שהסכנות והסיכויים משתנים כל הזמן. איום איראני איננו דומה לאיום טורקי, ואין דילמה אחת לזה ולזאת. אין מנוס מהגדרת מטרות, סיכונים וסיכויים, ומהכרה בכך שפתרון בעיה אחת עלול

להוליד אחרת. לכן יש צורך גם בתפילה ובביטחון בה': עלינו לפעול כמיטב יכולתנו, אך דווקא מפני שהמציאות איננה מתמטית או הנדסית, אין לנו יכולת להביא בחשבון את כל הגורמים ולחזות את כל האפשרויות. המלחמה והאסטרטגיה מצויות בממלכת אי-הוודאות, מפני שהמלחמה היא עימות בין שני רצונות מנוגדים.

נכונה בזירה הבינלאומית. נראה שהשיטה הטובה ביותר רמוזה בדברי החכם מכל אדם בספר קהלת: "לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים... עת לאהב ועת לשנא; עת מלחמה ועת שלום". במילים אחרות, דרך פעולה אינה נגזרת מנוסחה קבועה אלא מן המצב הנתון: לפעמים נכון להעדיף משא ומתן, ולפעמים דווקא מלחמה; לפעמים איפוק הוא כוח, ולפעמים איפוק הוא אשליה מסוכנת.

מפעולות החטיבה הצפונית בתוך עזה צילום דובר צה"ל

כיצד להתבונן בגיאופוליטיקה להסיק מסקנות?

שבמשחקי גמר לא נבחנים ביופיו של המשחק אלא בתוצאה, ואף על פי כן אין בכך כדי לשלול רומנטיקה ואידיאליזם. כמובן, כל עובדה צריכה לעמוד למבחן האומות, הבדיקה וההצלחה. לבסוף, אין כאן נוסחה המבטיחה הצלחה אלא עקרונות חשיבה שהקפדה עליהם עשויה להפחית את מרחב הטעות. הבנת מחייבת היכרות עומק עם כל שחקן בזירה: אסור לגזור גזירה שווה מן ההתנהגות של טורקיה לזו של איראן, ומשתיהן לחמאס או להפך.

לאחר בירור דרך ההתבוננות אפשר לעבור מן העיקרון אל היישום. השאלה איננה אם נוצרה מציאות מושלמת - מציאות כזו אינה קיימת במלחמה - אלא כיצד נראית כל זירה כאשר בוחנים אותה לפי אותם כללים: מטרות העל, מטרות המשנה, שינוי יחסי הכוח, המחיר ששולם והסיכונים שנותרו פתוחים.

**מה הושג ומה לא
במלחמה האחרונה?**

גיאופוליטיקה איננה תיאוריה סגורה, אלא דרך התבוננות בעולם שמטרתה להבין את שורשי האירועים ואת השלכותיהם. היא מחייבת לראות את העולם כפי שהוא, ולא כפי שהיינו רוצים שיהיה. ניתוח גיאופוליטי צריך להביא בחשבון את הגורמים המשפיעים על התנהגות אנושית בזמן ובמרחב: גיאוגרפיה, פוליטיקה, היסטוריה, כלכלה, חברה, אמונה, ובעיקר תרבות, המשפיעה על כל שאר התחומים.

עיקר עיסוקה של הגיאופוליטיקה הוא עוצמה ויחסי כוחות, שכן מדינות מחפשות עוצמה. הן מבקשות להגן על האינטרסים שלהן, נאבקות במלחמה צבאית וכלכלית, ומכוננות ביניהן יחסי כוח. בעימות זה אין מקום לידידים - לכל היותר לבעלי ברית - והוא מאפשר בריתות שכנגד והיפוכי בריתות. מדינאים ראויים לשמם יודעים

מן המקורות האלה עולה דרך התבוננות: תחילה לדעת מי אנחנו, אחר כך להביט באויב בלי בהלה, ולבסוף להכיר בכך שהמציאות אינה נענית לנוסחאות פשוטות. רק מתוך שלושת היסודות האלה אפשר לדבר על גיאופוליטיקה במובן עמוק יותר - לא כטכניקה קרה של יחסי כוח בלבד, אלא כקריאה של אדם, תרבות, אמונה, מרחב וזמן.

”

**חסרת העל הייתה ונותרה לנטרל
את איראן כאיום אסטרטגי,
והמטרה הזאת הושגה. קשה
לצפות כיצד יתנהג העם האיראני,
במיוחד כאשר רוב האיראנים
מודעים לכך שלמשטר אין קווים
אדומים או מגבלות חוסר**

הדין בסוריה ובחזבאללה איננו סטייה מן הזירה האיראנית, אלא חלק מן השאלה עד כמה נחלש המערך האזורי שבנתה טהרן. הייאת תחריר אל-שאם, קבוצה ג'האדיסטית הנהנית מתמיכה טורקית, פתחה במתקפה נרחבת נגד משטר אסד ותרמה לנפילתו. הצבא הסורי התפורר, בין היתר מפני שרבים מחייליו הסונים לא רצו להילחם נגד אחיהם הסורים. בזכות המכות שהנחית צה"ל על חזבאללה, הארגון לא היה מסוגל לשלוח תגבורות

הבליסטיים ותוכנית הגרעין. אפשר לטעון ששתי המטרות נפגעו במידה ניכרת. גם אם לאיראן נותרה כמות מסוימת של טילים ואורניום מועשר, הפגיעה בתעשיות הצבאיות שלה ובתשתיות הקשורות לתוכנית הגרעין הופכת את מאמצי השיקום והבנייה מחדש לבלתי אפשריים. בניית נשק גרעיני מחייבת שרשרת ייצור מורכבת, כוח אדם מקצועי ומשאבים צבאיים, טכנולוגיים וכלכליים אדירים שאינם קיימים עתה באיראן. לכן אין להציג את תוכנית הגרעין כפעולה מכנית שאפשר לחדש חיש מהר.

חלק ניכר מארסנל הטילים האיראני הושמד, אף שכמות בלתי מבוטלת של טילים נותרה. אם לשפוט לפי התנהגותה של איראן עד עתה, המשטר נמצא במבוכה ומתקשה לגבש דרך פעולה במצב שלא צפה. הוא כבר נוהר יותר מהשמעת הבטחות קולניות לתקוף את ישראל במקרה של התקדמות צה"ל בדרום לבנון. חזבאללה עדיין קיים ושולט בפועל בחלקים מרכזיים של לבנון, אך אי אפשר להתעלם מן המאמץ האמריקאי לדחוק את אנשיו מעמדות מפתח במוסדות המדינה הלבנוניים. גם יכולתה של איראן לסייע לו בנשק או בכסף נפגעה מאוד. במובן זה, ציר ההתנגדות עדיין קיים, אך כוחו המעשי מצומצם בהרבה משהיה.

את הפגיעה באיראן יש לבחון גם דרך המערכות שסיפקו לה עומק אסטרטגי. לכן

כל אסטרטגיה צבאית כוללת מטרות על ומטרות משנה. ניצחון מושג כאשר מטרות העל הושגו במידה המספקת לשינוי המציאות האסטרטגית, גם אם לא כל מטרות משנה הושגו במלואה. בהיסטוריה כמעט אין ניצחונות שבהם צד אחד השיג את כל מטרותיו; הדבר פשוט אינו אפשרי. שום מדינה אינה מסבירה קבל עם ועדה את מלוא האסטרטגיה שלה, ובוודאי לא בזמן מלחמה, משום שכל מה שהקהל בבית מסוגל להבין עשוי להיות מובן גם לאויב. לכן ביקורת על אסטרטגיה קיימת, או על היעדרה, שאינה מלווה בהצעה מוגדרת לאסטרטגיה חלופית, עלולה להידרדר לדמגוגיה.

יש להימנע מחשיבה בינארית או דיכוטומית ביחס למציאות הגיאופוליטית, שהיא לעולם מורכבת ורבתי-פנים.

על פי הקריטריון הזה, יש לבחון כל זירה בנפרד ולא לערבב בין הישג חלקי בזירה אחת לבין כישלון או הצלחה בזירה אחרת. איראן, עזה וסוריה אינן אותה בעיה: לכל אחת מהן מטרות, אילוצים, מחירים וסיכונים משלה.

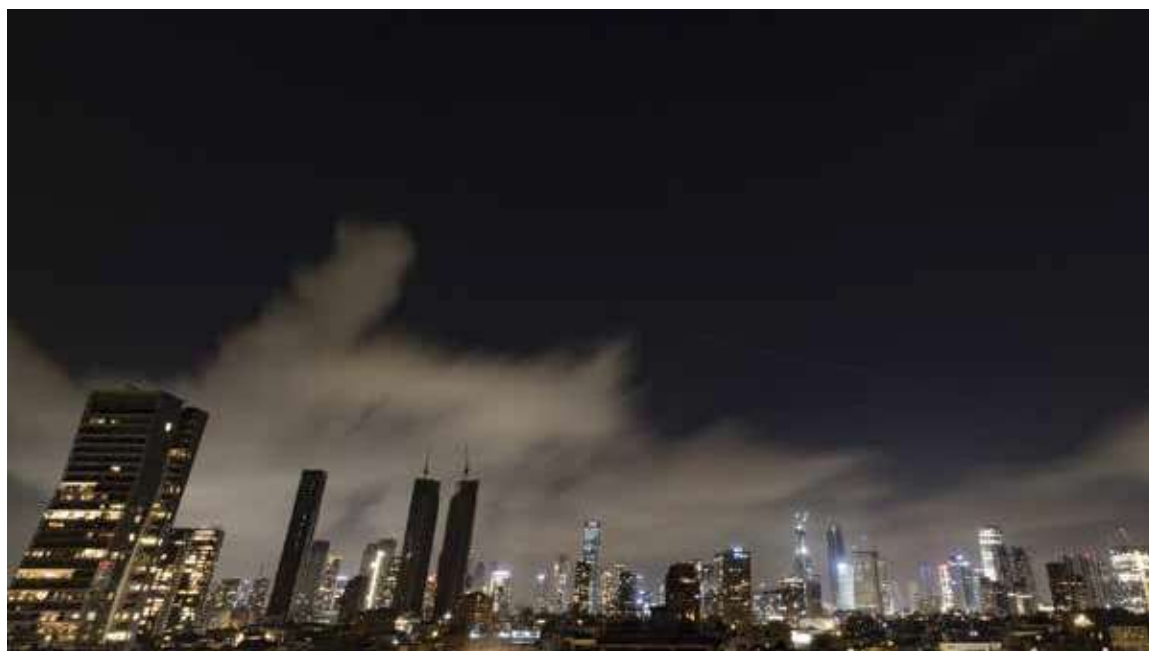

מטרת העל של ישראל הייתה לפגוע ביכולות האסטרטגיות של המשטר האיראני, ובראשן מערך הטילים

”

אם יש בישראל מי שסבור שחתימה על פיסת נייר עם גורם סורי שספק אם הוא שולט בשטח תביא לנו שקט וביטחון - שיהיה לבריא. כך גם אם מישהו חושב שאם נשב מעבר לגדר ונצפה כיצד מולנו חוקם ג'האדיסטן, ישרור שלום

משמעותיות להצלחת אסד. בעקבות זאת איבדה איראן חלק מרכזי מאחיזתה בסוריה ובלבנון: מטוסים איראניים אינם יכולים לפעול בחופשיות בבירות או בדמשק,

יירוט טילים שנורו מאיראן על תל אביב צילום חיים גולדברג פלאש90

וכוח המחץ האסימטרי שלה נפגע קשות. חזבאללה עדיין מסוגל לירות על חיילינו בלבנון, אך כבר איננו אותו כוח שאיים על התשתיות האסטרטגיות של ישראל אילו פעל במלוא כוחו או הצטרף לחמאס בשמונה באוקטובר.

באשר להפלת המשטר האיראני, יש לזכור שאין בנמצא "הוראות הפעלה" להפלת משטרים. גם במקרים שבהם ארצות הברית לכאורה הפילה משטרים, פעלו באותן מדינות מחנות פוליטיים עוצמתיים שהיו מעוניינים בסיוע אמריקאי מוגדר; לא הייתה זו הפלה בשלטן רחוק. נפילת משטר עשויה להתרחש בדרכים שונות שלא ניתן לחזות או לתכנן מראש. מדובר בתהליך סוציולוגי והיסטורי מורכב, שאינו ניתן לשליטה מלאה גם בידי הפועלים בתוך אותה מדינה, ועל אחת כמה וכמה בידי מדינה זרה. לכן אי אפשר להכניס לתוכנית עבודה גורם שאין לנו שליטה עליו, וממילא הפלת המשטר, נפילתו או קריסתו לא היו חלק אינטגרלי מן התוכנית הישראלית.

מטרת העל הייתה ונתרה לנטרל את איראן כאיום אסטרטגי, והמטרה הזאת הושגה. קשה לצפות כיצד יתנהג העם האיראני, במיוחד כאשר רוב האיראנים מודעים לכך שלמשטר אין קווים אדומים או מגבלות מוסר. בתנאים אלה מעטים יעזו לצאת להפגין. אולם המצב באיראן הולך ומחמיר: המשטר, או מה שנותר ממנו, אינו יודע בדיוק מה עליו לעשות; הוא מתמודד ללא הצלחה עם משבר הנהגה פנימי ועם אתגרים סוציאקונומיים, ואין לו יכולת ממשית לשנות את המצב.

עריפת ראשי המשטר אינה מחסלת את המשטר, ואיש לא טען שיקרוס מיד בעקבות הפגיעה בכיריו. עם זאת, הפגיעה בכירים המקצועיים והמנוסים ביותר משפיעה על יכולת התפקוד של היתר. המשטר יכול להמשיך לדכא כל מתנגד, אך גם הדיכוי דורש מאמץ ומשאבים ומקשה עליו לבצע משימות אחרות. פה ושם נשמעים קולות של מפקדי משמרות המהפכה בדימוס המודים כי ההיערכות הייתה לקויה וכי ישראל חזקה ומתוחכמת מכפי שחשבו. היכולת האיראנית לשגר טילים קצרי טווח לעבר מדינות המפרץ היא מטרד, אך אינה איום ישיר על ישראל ואינה יכולה להביא ניצחון לאיראן. ביצועי חיל האוויר הישראלי, בשיתוף פעולה עם חיל האוויר האמריקאי, הרשימו גורמים רבים בעולם; לכן הטענות המציגות את

מבצע "שאגת הארי" ככישלון או כגורם שחזיק את המשטר האיראני דורשות ביסוס כבד יותר מן המוצג בדרך כלל.

ישראל אכן לא הצליחה למגר את חמאס בעזה, אך אסור לשכוח את ריבוי הגורמים מבית ומחוץ שהפריעו למהלך זה. אין ספק שהניצחון לא יהיה שלם כל עוד חמאס קיים כשלטון אזרחי גלוי בעזה. עם זאת, אין לזלזל בהישגים: העיקרי שבהם הוא שחמאס כבר איננו איום צבאי ישיר על העוטף כפי שהיה. לפנינו עוד מערכה קשה ומתישה לעיצוב עתידה של עזה, ולפני שנבוא בדרישות לאחרים עלינו להחליט

לפנינו עוד מערכה קשה ומתישה לעיצוב עתידה של עזה, ולפני שנבוא בדרישות לאחרים עלינו להחליט ששום הסדר המותיר את שלטון חמאס על כנו אינו מקובל

ששום הסדר המותיר את שלטון חמאס על כנו אינו מקובל. באשר "לפתרון" לעזתים, אין זה תפקידה של ישראל לחפש פתרון עבור מי שטבח בה. אם הדבר חשוב כל כך לשועי עולם, יתכבדו נא וימצאו פתרון שאינו מטעמנו ואינו על חשבוננו.

צה"ל שולט עתה בעמדות מיטביות בסוריה, אך יש להבין כמה דברים שאינם עומדים להשתנות:

אין כיום שום יציבות או ביטחון בסוריה. אין ולו אזור אחד שאפשר לומר עליו כי שורר בו ביטחון ממש, ורבות מן התקריות האלימות באזורים סוניים אינן מדווחות באנגלית. דרום סוריה מורכב משבטים בדואיים שאורח חייהם התבסס לאורך שנים על פשיטות, שוד והרג, וקשה לאחד אותם אלא בכוח הזרוע ובשיטות שאינן רחוקות מאוד משיטותיו של אסד. לכן אין

די בשאלה אם אל-שרע הוא ג'האדיסט; צריך לשאול גם מה הוא מסוגל לעשות בפועל בתוך המערכת שבה הוא פועל. אל-שרע שולט בדמשק, אך לטורקיה, לקטאר, לסעודיה ולאישים מסוימים בממשל האמריקאי חשוב להציג מראית עין של יציבות וביטחון כדי להבטיח את זרם ההשקעות לסוריה.

צריך לזכור שסוריה הייתה פרובינציה עות'מאנית, ורכבות נסעו מחלב לאיסטנבול. הבעיה שלנו עם השליטה הטורקית אינה בכך שטורקיה רוצה להקים תשתיות בסוריה, אלא בכך שאינה שולטת באמת בבני חסותה ואינה מוטרדת מכך שהג'האדיסטים ישחטו את מי שיגדירו שדמו מותר. ישראל לעולם לא תניח לטבח בנוסח השבעה באוקטובר להתרחש בסמוך לגבולותיה. אם יש בישראל מי שסבור שחתימה על פיסת נייר עם גורם סורי שספק אם הוא שולט בשטח תביא לנו שקט וביטחון - שיהיה לבריאות. כך גם אם מישו חושב שאם נשב מעבר לגדר ונצפה כיצד מולנו מוקם ג'האדיסטן, ישרור שלום. צריך להתרגל לכך שהנוכחות שלנו בסוריה היא לזמן בלתי מוגדר, אך אין צורך להיבהל מכך. כך היה באזור הזה לאורך ההיסטוריה: שלום קבוע במובן האירופי כמעט לא התקיים כאן, אך גם המלחמות לא תמיד לבשו את צורת ההרס האירופית המוכרת. לא רק עם ישראל אלא עמים רבים חיו על החרב, ואין בכך חריג במרחב שלנו. יתרה מזאת, ככל שמתכוננים טוב יותר ומוכנים לשלוף את החרב בעת הצורך, כך פוחת הסיכוי שהמלחמה תהיה קשה ויקרה יותר. זו איננה קריאה למיליטריזם, אלא להפך: קריאה לפיכחון, למוכנות ולחשבון נפש שאינו נבהל מן המציאות אלא מבקש להבין אותה.

אלכס גרינברג הוא עמית מחקר בכיר במכון ירושלים לאסטרטגיה ולביטחון. חוקר את איראן ומשמש כיועץ מדיעני וגאופוליטי לחברות עסקיות. דובר פרסית, ערבית, רוסית וצרפתית. רס"ן (מיל') בחטיבת המחקר של אמ"ן. לומד לדוקטורט בהיסטוריה של איראן באוניברסיטת תל אביב. בעל תואר ראשון בלימודי המזרח התיכון, האסלאם והשפה והספרות הערבית, ותואר שני בשפה ובספרות ערבית, שניהם מהאוניברסיטה העברית בירושלים.